

МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ В КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 373.5.016:94(477)(043.3)

Ж. М. Гаврилюк

*Питання культури є магістральними для вивчення історії,
бо мають безпосередній вихід у сучасність і майбутнє,
наснажені невичерпним виховним потенціалом,
справляють значний вплив на розвиток особистості.*

В. Власов

Згідно з основними напрямками розвитку сучасної освіти, пріоритетом загальнолюдських цінностей, значущістю особистості в культурно-духовному та соціально-політичному розвитку суспільства цінність людини визначається її культурою. Однією з найактуальніших є проблема формування духовності особистості, проблема культурного її розвитку. Отже, пріоритет у загальноосвітній школі слід віддавати предметам, які формують у людині Людину – повноцінну особистість з широким культурним світоглядом, ґрунтовними знаннями рідної мови й історії, духовних надбань людства, стійкими загальнолюдськими нормами моралі [1, с. 14].

Метою статті є висвітлення культурологічного підходу до навчання історії, що передбачає опанування соціокультурної компетенції, яка сприяє розвитку комунікативних здібностей учнів, набуття ними низки ключових компетентностей, що на універсальному рівні визначають освітні результати, досягнуті “не лише засобами змісту освіти, але й соціальної взаємодії; як у міжособистісному, так і в офіційному культурному контексті” [6, с. 46]. Саме це надає можливість переосмислити особливості викладання історії, визначення цілей і змісту навчання. Виокремлюємо також проблему реалізації культурологічного змісту та методичного забезпечення вивчення культурологічних тем, а саме, особливості уроків культури у шкільному курсі історії України.

Аналіз сучасного стану викладання питань культури на уроках історії України у 8–9 класах засвідчив, що в учнів не повністю формується розуміння зв'язків мистецтва з історичним, природним, соціальним, національним та культурним середовищем життєдіяльності людини у відповідний період. Недостатньо звертається увага на усвідомлення учнями власної причетності до художніх традицій свого народу, потреби у творчій самореалізації і духовно-естетичному самовдосконаленню, реальної відповідальності за збереження національних культурних надбань, адже становлення людини відбувається в культурі. Довести цю істину покликані саме уроки історії культури, оскільки вони надають можливість прослідкувати процес розвитку людства, культури, цивілізації в цілому, вітчизняної, зокрема. Цінність уроків історії культури в школі на сучасному етапі полягає не лише у знаннях, закладених учителем, а скоріше в засобах самостійного отримання учнем історичних та культурологічних знань.

Під час вивчення культурологічних тем на уроках історії потрібно враховувати такі важливі чинники, як: культурні й освітні традиції, минулий досвід людини, її здібності та соціальне становище.

Практика викладання історії в школі засвідчує, що проблемі реалізації культурологічного змісту і методичного забезпечення вивчення культурологічних тем на уроках історії України не приділяється належної уваги. Саме тому важливо визначити пріоритетні об'єкти, на які варто зосередити увагу під час вивчення культурологічного змісту навчання історії. Протиріччя між активним упровадженням культурологічної освіти та недостатнім науковим обґрунтуванням деяких суттєвих аспектів цього процесу зумовлює актуальність подальшого дослідження окресленої проблеми, адже значну частину художніх пам'ятоків знищено, перервано пам'ять поколінь, забуто цінні культурні традиції.

Проблеми культурологічної освіти активно обговорюються у філософсько-педагогічних виданнях. У публікаціях Д. Берестовської, Є. Поліщука, М. Дорофєєвої, І. Кур'янової, І. Черкасової, Г. Альохіної та інших

висвітлюються проблеми нових освітніх технологій, продуктивних методів викладання культурологічних курсів, авторські моделі їх розбудови в навчальних закладах різного типу.

Для предмета нашого дослідження цікавими були праці українських етнографів з питань матеріальної і духовної культури українців, етнічного складу населення України та сучасних етнічних процесів, зокрема дослідження: Л. Артюх, Г. Горинь, В. Горленко, Ю. Гошко, Ю. Лащук, Г. Кожоляно, Т. Косьміна, О. Кравець, В. Самойлович, В. Скуратівський; українських педагогів з питань етнопедagogіки й етнокультурних чинників формування змісту шкільної, у тому числі історичної освіти: Н. Волошина, Б. Кобзар, Т. Мацейків, М. Стельмахович та ін.

Проблемі висвітлення питань культури приділили велику увагу вчені радянської епохи: А. Вагін, Н. Сперанська, Г. Косова, В. Васильєва, І. Карпов, Ф. Коровкін, В. Козинець, Г. Цвікальська. Методиці викладання культурологічних аспектів історичної освіти присвячено роботи сучасних російських учених К. Ігнатової, М. Загладіна, М. Короткової, М. Рябцева, М. Шабельникової.

Важливими для нашого дослідження були і праці з методики навчання історії, зокрема, роботи К. Баханова, А. Булди, Т. Ладиченко, Ю. Малієнко, П. Мороза, О. Пометун, А. Приходько, О. Удод, Г. Фреймана, які досліджують методологію процесу навчання історії, питання змісту й організації історичної освіти.

Широке використання історичних джерел і творів художньої літератури розкрито у роботах І. Коляди, М. Виговського, Н. Загребельної [5, с. 33], В. Дерхо [4, с. 31].

Цілком зрозуміло, що відтворити втрачені знання та культурні цінності можна через систему освіти, а саме – на уроках культури шкільного курсу історії України. Реалізація культурологічного компонента у змісті шкільного підручника передбачає врахування певних принципів, найважливішими серед них є:

1. **Принцип полікультурності**, який передбачає можливість освіти розкрити розмаїття культури, створити умови для формування культурної толерантності учнів.

2. **Принцип діалогу культур і цивілізацій** націлює на культурно порівняльне вивчення двох культур (національної та світової). Адже, як пише російська дослідниця С. Цахаєва: “Для кожного народу своя культура – гарант життя, своєрідний пульс творчої діяльності людини, зміцнює духовне здоров’я народу, створює його національно-моральний ідеал, допомагає інтегрувати в соціумі” [10, с. 24].

У чому ж полягає особливість уроків культури у шкільному курсі історії? Особливість уроків культури у шкільному курсі історії України у 8–9 класах полягає в тому, що: 1) зміст та методика викладу мають опиратися на органічно поєднані принципи педагогіки і закони мистецтва та мобілізацію міжпредметних зв’язків; 2) саме на уроках культури шкільного курсу розкриваються духовні просторово-часові і причинно-наслідкові зв’язки, установлюється діалог в історико-культурному просторі; 3) усвідомлюється історична епоха, яка втілена в образах різних видів мистецтв; 4) уроки культури у шкільному курсі історії є основою естетичного виховання, способом вироблення моральної оцінки. Без особистісного переживання й усвідомлення світу (чим відрізняються уроки культури) освіта та розвиток особистості є неможливими; 5) за влучним висловом В. Власова, питання культури гуманізують освіту й є надзвичайно важливими для соціологізації молодого покоління [2, с. 6]. Вивчення культури в курсі вітчизняної історії відіграє велике значення у засвоєнні історичних знань, які є підґрунтям формування національної свідомості, сприяють вихованню в учнів відповідальності, патріотичних почуттів. Отже, на уроках історії культури розвиваються та поглиблюються поняття про культуру як сукупність досягнень суспільства в духовному житті, формуються естетичні смаки, уміння використовувати набуті історико-культурні знання і практичний досвід для розвитку продуктивних сил.

Уроки вивчення культури в курсі історії України у 8–9 класах надають можливість посилити долю регіонального компоненту у вивченні історії. Отже, як зазначає Л. Ржепецький, вивчаючи культуру певного періоду, ми ніби підводимо підсумки розвитку суспільства, частини історичної епохи, даємо загальну підсумкову оцінку цього розвитку [9, с. 186].

Слід урахувати декілька методичних аспектів, які розкривають особливості уроків з історії культури, реалізують їх культурологічний зміст:

по-перше, широке застосування наочності. Зазначимо при цьому, що глибоке сприйняття художнього образу є можливим лише при поєднанні зі словом вчителя;

по-друге, історико-культурні теми відрізняються великим універсалізмом порівняно з економічними та соціально-політичними темами;

по-третє, вивчення історико-культурного матеріалу зобов'язує вчителя до посиленої підготовки мовної характеристики твору мистецтва;

по-четверте, історично-культурні теми мають велике духовне значення: посилюють дух патріотизму, національної гордості, честі, гідності. Етична роль мистецтва полягає в тому, що воно виховує високі моральні ідеали: “краса – рідна сестра моралі”. Разом із тим розвитку мислення і художньої творчості учнів сприяють такі форми роботи, як: екскурсії в музеї, до історичних пам'яток; організація шкільної художньої виставки, підготовка тематичних вечорів [3, с. 12];

по-п'яте, саме історія виявляє й аналізує культурний прогрес: розуміння творів мистецтва змінюється від епохи до епохи. Кожне нове покоління усвідомлює явище художньої культури, виходячи зі своїх власних, сучасних уявлень про мистецтво. Історична дистанція в часі надає можливості виявити, осягнути, реконструювати та інтерпретувати мистецькі цінності минулого, подивитись більш глибоко на художні твори сучасності, зрозуміти складні проблеми сьогодення культури, тому культурні цінності є вічними і постійно збагачуються та доповнюються новими гранями художнього змісту.

Реалізація культурологічного компонента освіти має сприяти тому, щоб усі учасники процесу були громадянами, патріотами своєї країни, поважали національні і загальнолюдські цінності, визнавали Людину вищою цінністю. Культурологічні уроки сприяють розумінню школярами духовності минулого та сьогодення, морального досвіду попередніх поколінь з урахуванням толерантності і розумною критичності; освоїли три кола цінностей: етнокультурний, загальнонаціональний, загальнолюдський (планетарний). Завдання вчителя історії – сформувати усвідомлене ставлення школярів до моральної, правової, економічної, політичної й екологічної культури. Як ми вже зазначали, уроки культури відрізняються великим універсалізмом, інтегровані у сучасне суспільство і націлені на його вдосконалення [7, с. 22]. Це допомагає учням орієнтуватися у потоці різноманітної інформації та типових життєвих ситуаціях, застосовувати знання, аналітично оцінювати ситуацію й одержану інформацію, аргументувати особисті погляди, робити осмислений самостійний вибір, а також бути здібними до культурного творення, творчого діалогу з природою, соціумом.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо зробити такі висновки:

1) уроки історії, на яких вивчаються питання культури, надають можливість вчителю працювати творчо, широко використовувати різні форми і методи роботи, нетрадиційні форми чи елементи уроку залежно від змісту матеріалу, рівня знань та вмінь учнів, а також знань, що їх отримали діти на уроках літератури, музики, образотворчого мистецтва, оскільки успішне вивчення тем з культури не є можливим без використання міжпредметних зв'язків [6, с. 30];

2) узагальнюючи й аналізуючи досвід реалізації культурологічного матеріалу, зазначимо, що така важлива педагогічна умова як відбір фактичного матеріалу має поєднувати в собі науково-теоретичну значущість та естетичну виразність;

3) при відборі матеріалу для роботи з учнями використовуються, передусім, такі факти, події з історії культури, які:

– є найважливішими та типовими для історії епохи і можуть бути зрозумілі учням;

– є досить яскравими, емоційно насиченими та здатними впливати як на свідомість, так і почуття дітей;

– слугують формуванню в учнів уміння спостерігати навколишню дійсність, сприяють залученню в практичну роботу;

– сприяють пробудженню в учнів інтересу до рідних місць, зміцнюють у них почуття любові до батьківщини, громадянського обов'язку перед нею;

4) варто зазначити, що такі уроки вимагають знання вчителем індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів, а також атмосфери довіри між вчителем та учнями, педагогіки співробітництва;

5) необхідно створити умови, щоб учні: замислились, вслухались, побачили, зрозуміли; проаналізували, зробили висновки, висловили власну точку зору, зуміли відстояти свою позицію, виявивши толерантність до думки інших; ввійшли в світ мистецтва, у світ краси, величі, благородства; спробували зрозуміти й осягнути задум художника, письменника, поета [8, с. 16];

6) учитель історії, викладаючи теми культури, повинен мати талант перевтілення, щоб зуміти відчувати другу епоху і реконструювати світ людини, а також, передаючи епоху та події, резонуватись у серцях учнів, викликаючи емоції [11, с. 76];

7) теми культури у шкільному курсі історії покликані привчити школярів у сучасних умовах з емпатією ставитись до іншої культури, зрозуміти і прийняти цінності одне одного.

Подальшими перспективами дослідження автор вважає: виокремлення на основі розуміння освіти як культуровідповідного процесу методичних умов ефективної реалізації культурологічного змісту шкільного курсу історії України, роблячи акцент на формування культурологічних уявлень, понять про духовний розвиток України; дослідження розвитку інформаційно-пізнавальної культури учнів на основі компетентнісного підходу та творчої складової культурологічної діяльності учнів.

Список використаної літератури

1. Васильева, В. М. Изучение вопросов культуры XI–XIII веков на уроках истории СССР. Из опыта работы : книга для учителя / В. М. Васильева. – М. : Просвещение, 1989 – 173 с.
2. Власов, В. Історія української культури першої половини XVII ст. Матеріали до уроків / В. Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 1–2. – С. 6–12.
3. Гаврилюк, Ж. М. Методичне забезпечення вивчення культурознавчих тем на уроках історії України / Ж. М. Гаврилюк // Історія України. Уроки з історії культури по-новому. 7–11 класи. – Х. : Основа, 2006. – С. 5–40.
4. Дерхо, В. Методичні умови вивчення пам'яток мистецтва на уроках історії з учнями 7 класу та формування їх естетичних почуттів / В. Дерхо // Історія в школі (листопад – грудень 2008 р.). – № 11–12.
5. Коляда, І. А. Роль та місце художньої літератури на уроках історії України / І. Коляда, М. Виговський, Н. Загребельна // Історія в школі. – К. : Етносфера. – 2007. – № 3. – С. 23–29.
6. Коровкин, Ф. П. Изучение вопросов культуры в V классе / Ф. П. Коровкин // Преподавание истории в школе. – 1980. – № 1. – С. 25–40.
7. Косова, Г. Изобразительное искусство в преподавании истории / Г. Косова. – М. : Просвещение, 1986. – 240 с.
8. Пометун, О. І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. І. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 13–18.
9. Ржепецький, Л. А. Формування національної свідомості школярів у процесі вивчення культури українського народу на уроках історії України / Л. А. Ржепецький // Наукові праці. Вип. 15. Педагогічні науки. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2003.
10. Цахаева, С. Г. Культура и традиции народов Дагестана в системе культурологического образования учащихся 8–9 классов [Электронный ресурс] : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Цахаева С. Г. – Махачкала, 2001.
11. Цвікальська, Г. О. Література і мистецтво в шкільному курсі нової історії : посібник для вчителів / Г. О. Цвікальська. – К. : Рад. школа, 1978. – 110 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Галімов А. В.